

Η λαϊκή κυριαρχία ως λαϊκή εντολή και η διδασκαλία του

Μάνεση

Του Αντώνη Μανιτάκη

Ομότιμου καθηγητή

Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας γραπτής εισήγησης, που ένα μέρος της παρουσιάστηκε προφορικά στην ημερίδα που διοργανώθηκε από το Ίδρυμα της Βουλής, στις 3 Ιουνίου 2015, είναι να διερευνηθεί, με βάση τη διδασκαλία του Μάνεση, αν η αποκαλούμενη «λαϊκή εντολή», έτσι όπως εννοείται από όσους την επικαλούνται και πρώτοι οι κυβερνώντες του Συριζα, εναρμονίζεται με το κλασικό νόημα της λαϊκής κυριαρχίας, όπως αυτό εννοείται σε συνάρτηση με την αντιπροσωπευτική αρχή και ειδικά με την ελεύθερη εντολή και τη σχέση αντιπροσώπευσης.

Η θέση του συγγραφέα είναι ότι το δόγμα της «λαϊκής εντολής», έτσι όπως εκδηλώνεται και διαδίδεται ως σχέση επιτακτικής και μάλιστα κομματικής, δεσμευτικής, εντολής των οπαδών και «ψηφοφόρων» του κυβερνώντος κόμματος προς τους κυβερνώντες να τηρήσουν, πάση θυσία, το κυβερνητικό πρόγραμμα, που είχαν προεκλογικά δεσμευτεί να εφαρμόσουν, και η τυχόν απόκλιση από αυτό αποτελεί παραβίαση ή προδοσία της «λαϊκής εντολής», αυτή η εκδοχή της αντιπροσωπευτικής αρχής αποτελεί κατάφορη παραφθορά της. Ούτε απορρέει άλλωστε παρόμοια 'εντολή' από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Η αντιπροσώπευση συνιστά μεν μια σχέση πολιτικής εμπιστοσύνης του αντιπρόσωπου με τον αντιπροσωπευόμενο, αλλά αντιπροσωπευόμενος δεν είναι ο κομματικός ψηφοφόρος ούτε καν οι ψηφοφόροι της εκλογικής περιφέρειας του αντιπροσώπου βουλευτή, αλλά ο λαός στο σύνολό του, ο λαός ως πολιτική ενότητα και ως πλασματικό πολιτικό υποκείμενο.

Το επιχείρημά μου στηρίζεται επί πλέον στο ότι η μεν αρχή της λαϊκής κυριαρχίας κατοχυρώνεται συνταγματικά, εφόσον και καθόσον όλες οι κρατικές εξουσίες ασκούνται «καθ'όν τρόπον ορίζει το Σύνταγμα» και μάλιστα «υπάρχουν υπέρ του λαού και του έθνους», η δε αντιπροσωπευτική αρχή ορίζει ρητά και όχι τυχαίως (άρθρο 50) ότι οι

«βουλευτές αντιπροσωπεύουν το «έθνος», δηλαδή το λαό ως σύνολο και όχι μόνο τις εκλογικές περιφέρειες του αντιπροσώπου. Από τις προηγούμενες συνταγματικές αρχές συνάγεται ότι οι υποψήφιοι βουλευτές επιλέγονται από ένα κόμμα και εκλέγονται από τον λαό, για να αντιπροσωπεύσουν το σύνολο του λαού και τα μακροπρόθεσμα συμφέροντά του και πάντως δεν εκλέγονται για να εκπροσωπήσουν μία μερίδα μόνον του λαού ή μόνον τους «εικαζόμενους» σταυροδότες ψηφοφόρους τους. Αν ως λαϊκή εντολή νοηθεί ένα είδος επιτακτικής, κομματικής, εντολής των ψηφοφόρων του κυβερνώντος κόμματος προς τους βουλευτές του, τότε η δέσμευση αυτή πρέπει να εκληφθεί δέσμευση ηθικο-πολιτικής υφής -μεγάλης σημασίας, είναι αλήθεια, για την αξιοπιστία του πολιτικού συστήματος, αλλά δέσμευση κομματικής υφής και μόνον. Αφορά άρα αποκλειστικά την πολιτική σχέση των ψηφοφόρων του κόμματος προς τους βουλευτές τους και δεν απορρέει ούτε βρίσκει κανονιστικό έρεισμα στην αντιπροσωπευτική αρχή ή στη λαϊκή κυριαρχία, ούτε, βέβαια, χαρακτηρίζει την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, που δεν είναι δημοκρατία της επιτακτικής εντολής, αλλά δημοκρατία των αντιπροσώπων και όχι εκπροσώπων του λαού.

1. *Η αντιδιαστολή 'εθνικής' και 'λαϊκής κυριαρχίας', την εποχή της 'βασιλευόμενης δημοκρατίας' και η σημασία της*

Το πιο αγαπημένο και ίσως το πιο επεξεργασμένο θέμα που ο Αριστόβουλος Μάνεσης έχει πραγματευτεί στις Έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος ήταν, κατά την γνώμη μου, η "δημοκρατική αρχή" και ειδικότερα η 'λαϊκή κυριαρχία'. Η διδασκαλία του μαθήματος προκαλούσε την δεκαετία του 60 ρίγη στους πρωτοετείς φοιτητές που τον άκουγαν, σαγηνευμένοι στο Αμφιθέατρο του Χημείου του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, να αναλύει με ύφος επιβλητικό τη νομική και πολιτική σημασία της αρχής.

Η ιδιαίτερη έμφαση που έδινε τότε, τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 60, στο μάθημα της λαϊκής κυριαρχίας ο μόλις εκλεγείς καθηγητής στην έδρα του Συνταγματικού Δικαίου και εξηγείται

και δικαιολογείται. Την εποχή που γράφτηκαν οι Εγγυήσεις και δίδασκε ο Μάνεσης –τέλη της δεκαετίας του 50', αρχές δεκαετίας του 60' - η κυρίαρχη πολιτική σύγκρουση που συγκλόνιζε πολιτικά τον τόπο –όσο και αν φαίνεται παράδοξο στους νεότερους σήμερα- περνούσε μέσα από την *πολιτική και ιδεολογική αντιπαράθεση της δημοκρατικής αρχής με την μοναρχική*, που είχε την ιστορική αφετηρία της στην αρχέγονη αντίθεση μοναρχίας- δημοκρατίας. Συμπυκνωνόταν στο καυτό πολιτικά ερώτημα, «ποιός κυβερνά τον τόπο, ο βασιλιάς ή ο λαός». Η πολιτική αντιπαράθεση εκείνη αντικατόπτριζε την πραγματική σύγκρουση μεταξύ δύο πολιτικών δυνάμεων, μεταξύ του στέμματος, γύρω από το οποίο είχαν συσπειρωθεί οι συντηρητικές, φιλοβασιλικές, πολιτικές δυνάμεις και των κομμάτων του Κέντρου και της Αριστεράς, που συσπείρωναν τις δημοκρατικές και κεντροαριστερές πολιτικές δυνάμεις, υποστηριζόμενες από τα λαϊκά στρώματα.

Η ελληνική συνταγματική ιστορία είχε καθηλωθεί, -λές και είχε πάθει αγκύλωση, έναν αιώνα ακριβώς μετά την πρώιμη καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας και της δημοκρατικής αρχής το 1864- *στη διεκδίκηση της λαϊκής κυριαρχίας σε αντιδιαστολή και αντιπαράθεση προς την εθνική κυριαρχία*. Και αυτό σε διαφοροποίηση προς τις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες της Ευρώπης που είχε πάρει τότε τον 19^ο αιώνα τη μορφή αντιπαράθεση δύο θεσμών, του Κοινοβουλίου, εκπροσώπου της ανερχόμενης, πολιτικά, αστικής τάξης και του Στέμματος, εκπροσώπου της αριστοκρατίας και του κλήρου. Διαφοροποίηση που δείχνει ότι συμβολισμός, που απέπνεε τότε στην Ελλάδα η αντιπαράθεση «έθνους»- «λαού», εθνικής και λαϊκής κυριαρχίας έβρισκε πολιτική απήχηση στα λαϊκά στρώματα και δημιουργούσε αντίστοιχους δημοκρατικούς συνειρμούς. Τα λαϊκά στρώματα στήριζαν, πράγματι, τις προσδοκίες τους στην προοπτική, τουλάχιστον, μιας δημοκρατικής αλλαγής, αφού η προοπτική μιας 'επαναστατικής σοσιαλιστικής αλλαγής' είχε τραγικά αποτύχει μετά από ένα αιματηρό εμφύλιο.

Με αυτήν την στοιχειώδη συνταγματική δημοκρατική προσδοκία είχε συνδεθεί το δημοκρατικό κίνημα της δεκαετίας του 60. Για τον λόγο αυτό εξάλλου και ο συνταγματικός δημοκρατικός λόγος του Μάνεση, ήταν απόλυτα συγχρονισμένος με τα δημοκρατικά, λαϊκά, αιτήματα της εποχής του. Στηριζόταν, άλλωστε, στη

κλασσική ερμηνεία της δημοκρατικής αρχής και της λαϊκής κυριαρχίας. Την ερμηνευτική αυτή πρόσληψη, επαναλάμβανε εμφατικά, με πάθος από το Αμφιθέατρο με στεντόρεια φωνή όταν δίδασκε, τονίζοντας ότι σύμφωνα με το Σύνταγμα η κυριαρχία έχει την έδρα της στο λαό, στην ενεστώσα, υπαρκτή και αναγνώσιμη βούληση του συνόλου των πολιτών που απαρτίζουν το εκλογικό σώμα και όχι στην αφηρημένη, ιδεατή ενότητα του έθνους. Την εικαζόμενη άλλωστε βούλησή τους διατείνονται ότι νομιμοποιούνται να εκπροσωπούν και είναι φορείς της μόνο όσοι έχουν την ικανότητα ή είναι ταγμένοι να την διαγιγνώσκουν, δηλαδή ο μονάρχης, οι αυλικοί καθώς και τα εθνικά κόμματα, τα συντηρητικά κόμματα, μια και η αριστοκρατία αριστοκρατικό κόμμα δεν είχε δημιουργηθεί ποτέ στην Ελλάδα. Όσο και αν φαινόταν ιστορικά παρωχημένη, η ιδεολογική αυτή αντιπαράθεση, δεν έπαυε την εποχή εκείνη να έχει μεγάλο ιστορικό και πολιτικό αντίκρισμα και να καθορίζει τις πολιτικές εξελίξεις, όπως αποδείχθηκε άλλωστε στη συνέχεια με την στρατιωτική δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου του 1967.

Αλλά και με τον καθαρά δημοκρατικό-λαϊκό χαρακτήρα της μεταπολίτευσης, που σηματοδότησε στην ουσία την αποκατάσταση ενός γνήσιου δημοκρατικού κοινοβουλευτικού πολιτεύματος με τη πανηγυρική συνταγματική κατοχύρωση της εθνικής κυριαρχίας, με την μορφή όμως, σαφώς, της λαϊκής κυριαρχίας: η κυριαρχία εδρεύει ολόκληρη στο λαό, ως σύνολο και ενότητας. Από την ζωντανή και συμβατικά ανιχνεύσιμη θέλησή του πηγάζουν όλες οι εξουσίες και όχι από μια εικαζόμενη, απλώς, θέληση μιας φαντασιακής οντότητας, του έθνους, που απαρτίζεται, όπως έλεγε χαρακτηριστικά ο Μάνεσης από τις παρελθούσες, παρούσες και μέλλουσες γενεές.

2. Η μεταπολιτευτική περίοδος: θρίαμβος μεν της λαϊκής κυριαρχίας, χωρίς εξωτερικούς εχθρούς, αλλά αντιμετώπισης με τον αυτάρεσκο εαυτό της και τις μετά; παρά; μορφώσεις του

Η επιρροή όμως της δημοκρατικής συνταγματικής θεωρίας του Μάνεση συνεχίστηκε αλώβητη και στις πρώτες δεκαετίες της μεταπολίτευσης, *περίοδο της δημοκρατικής ευφορίας* και της συνταγματικής και θεσμικής κραταίωσης της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας. Μόνο που αυτή τη φορά η δημοκρατική αρχή και ειδικά η *αρχή της λαϊκής κυριαρχίας* βρέθηκε κατά την εφαρμογή της, *αντιμέτωπη με τον εαυτόν της, με τις απρόβλεπτες παρενέργειές της ή με τις στρεβλώσεις της ή με τις μετά ή παρά μορφώσεις της*. Μόνη, αντιμετώπιη με τους άγνωστους και απρόβλεπτους εσωτερικούς εχθρούς της και όχι με τους γνωστούς, εξωτερικούς αντιπάλους της. Η περίοδος της μεταπολίτευσης είναι, πιστεύω, η περίοδος της αλήθειας για το μυθικό δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας, η περίοδος της *απομυθοποίησης* του ή για να χρησιμοποιήσω έναν πολιτικό όρο που είχε μεγάλη απήχηση την ίδια περίοδο στην Γαλλία, της *απομάγευσής της*. Το τραγικό και απίστευτο, σημερινό τέλος της μεταπολίτευσης, πιστεύω, ότι συμπίπτει με αυτήν την αναγκαία όσο και σωτήρια διαδικασία πολιτικής αποκάθαρσης της θεωρίας τη λαϊκής κυριαρχίας και της δημοκρατικής αρχής, από όσα πολιτικά παράσιτα εμφιλοχώρησαν στην διάρκεια της μυθοποιημένης πολιτικής λατρείας της. Και αυτή την τελετουργική αυτοκάθαρση την οφείλουν στην λαϊκή κυριαρχία, κατά πρώτο λόγο όσοι ακόμη πιστεύουν ή διατείνονται ότι πιστεύουν ότι έχει η ίδια ακόμη μια ιστορική λειτουργία να επιτελέσει και ότι ισχύει και εφαρμόζεται ως θεμελιώδης αρχή της εθνικής συνταγματικής τάξης.

Σε αυτή την διαδικασία θα ήθελα, σήμερα, να επιμείνω και να σταθώ για λίγο, σχολιάζοντας, την πιο πρόσφατη, την νωπή ακόμη στην μνήμη μας *επίκληση της λαϊκής κυριαρχίας με την μορφή αυτή τη φορά της «λαϊκής εντολής»*. Η επίκληση της λαϊκής εντολής ως κανόνα επιτακτικού, που απορρέει μάλιστα από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, αποτελεί σήμερα, ένα δείγμα χαρακτηριστικών των στρεβλών εφαρμογών ή των παραμορφωτικών αναγνώσεων που επιδέχεται η θεωρία της λαϊκής κυριαρχίας και της αντιπροσωπευτικής αρχής σε σχέση τουλάχιστον με το κλασικό, ιδεατό πρότυπό της, που έχει διαπλάσσει η συνταγματική θεωρία

και πρακτική και έχει ενστερνιστεί ο ευρωπαϊκός και αμερικανικός συνταγματισμός. Πρίν όμως εισέλθω στο θέμα μου, μία ακόμη σύντομη παρέκβαση για να γίνει πιο κατανοητή η οπτική γωνία της ανάλυσής μου.

3. *...και παράλληλα, αντιμέτωπη με την πολιτική πραγματικότητα του μονοκομματικού πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού και του εθνικο-λαϊκισμού*

Η δημοκρατική αρχή και ειδικά η λαϊκή κυριαρχία γνώρισαν την περίοδο της μεταπολίτευσης δύο χαρακτηριστικές εφαρμογές και αντίστοιχες ερμηνευτικές αναγνώσεις, εκείνη του πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού, ή με όρους αξιολογικούς και θεωρητικής πολεμικής, εκείνη της αλαζονικής, μονοκομματικής κυβερνητικής εφαρμογής της, που αποκλήθηκε κάποτε τυραννία της πλειοψηφίας, και εκείνη της λαϊκίστικης κοινωνιολογικής παραφθοράς της.

Ως προς την πρώτη, εκείνη της μονοκομματικής πλειοψηφικής εφαρμογής της, αυτή κυριάρχησε ως η μοναδικά κρατούσα ερμηνευτική εκδοχή της λαϊκής κυριαρχίας και της αντιπροσωπευτικής αρχής καθ' όλη τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής περιόδου.

Ως προς την δεύτερη, αυτή αποτελεί παραφθορά της κυριαρχίας του λαού με την πολιτική έννοια του όρου, διότι προσλαμβάνει τον λαό με την κοινωνιολογική ή την εμπειρική σημασία του και όχι με την συνταγματική, δηλαδή ως πολιτικού υποκειμένου και ως οργανωμένο σύνολο πολιτών. Εμφανίστηκε και αυτή η λαϊκίστικη εκδοχή της στην περίοδο της μεταπολίτευσης, αλλά είχε επισκιαστεί από την πλειοψηφική. Εκδηλώνεται με την επίκληση του λαού, κυρίως ως μάζας ατόμων, συναισθηματικά παρασυρόμενης, χωρίς λογική και κρίση, που αρέσκεται σε πολιτικές θωπίες και κολακείες, όπως κάθε φυσικό πρόσωπο. Ο λαός μετατρέπεται από τους λαϊκιστές, από ένα σύνολο ίσων και έλλογων ατόμων, από ένα δηλαδή συμβατικό και πλασματικό φορέα πολιτικής

κυριαρχίας σε ένα κοινωνικό, μαζικό συνονθύλευμα ατόμων, που τελικά και αυτό εξαιρίζεται σε μια πλασματική ενότητα και σε υποκείμενο με μια εικαζόμενη βούληση, που εκλαμβάνεται όμως ως πραγματική, επειδή θεωρείται ότι ενσαρκώνεται στο πρόσωπο του αρχηγού. Λαϊκίστικη και πλειοψηφική εκδοχή της λαϊκής κυριαρχίας συνυπήρξαν στην μεταπολίτευση. Ενθρονίστηκαν στο δημοκρατικό πολιτικό μας στερέωμα από τα πρώτα βήματά της έδωσαν και δίνουν ακόμη τον τόνο στην πολιτική ζωή του τόπου και ορίζουν την πολιτική πραγματικότητα.

Τα πρώτα έντονα σημάδια της ταύτισης της λαϊκής κυριαρχίας με τον πολιτικό λαϊκισμό αλλά και με την μονοκομματική τυραννία της πλειοψηφίας τα γνωρίσαμε με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και τα αναγνωρίσαμε στους λόγους του Ανδρέα Παπανδρέου. Φράσεις ή συνθήματα, όπως ο «λαός στην εξουσία», ο «λαός κυρίαρχος», η «Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες» ο «λαός είναι θεσμός» και άλλα παρόμοια αποτύπωναν λαϊκώ τω τρόπω και λαϊκίστικα την κοινωνιολογική πρόσληψη της λαϊκής κυριαρχίας που είχε επικρατήσει τότε την δεκαετία του 80 και του 90 και προδικάζει ήδη ή προμήνυε αυτού που ζούμε εν μέρει ως μετεξέλιξη ή μοιραία κατάληξη σήμερα.

Απέναντι στις δύο αυτές κυρίαρχες αναγνώσεις και εφαρμογές της δημοκρατικής αρχής αντιτάχθηκαν και προτάχθηκαν δύο θεσμικά αντίδοτα: *πρώτον, το κράτος δικαίου*, με ό,τι αυτό συνεπάγεται (σεβασμό της νομιμότητας και ειδικά της συνταγματικής νομιμότητας, των συνταγματικών ελευθεριών και της συνταγματικής δικαιοσύνης) και *δεύτερον, η θεωρία των θεσμικών αντιβάρων*, με σκοπό την εξισορρόπηση και ανάσχεση της ροπής για κατάχρηση της πολιτικής εξουσίας, που πρώτος υπερασπίστηκε και διέδωσε με θέρμη ο Νίκος Αλιβιζάτος.

4. *Ενδιάμεση διαπίστωση: η βασική συνταγματική φυσιογνωμία του δημοκρατικού μας πολιτεύματος έμεινε κατά την μεταπολίτευση μεν αναλλοίωτη, με ζοφερές ωστόσο στρεβλώσεις στο πολιτικό και κομματικό μας σύστημα*

Οφείλουμε, πάντως, να αναγνωρίσουμε ότι ανεξάρτητα από τις ποικίλες παρενέργειες ή σοβαρές στρεβλώσεις που προκάλεσαν οι δύο αυτές εκδοχές της λαϊκής κυριαρχίας (η πλειοψηφική και λαϊκίστικη εκδοχή της) στη λειτουργία της και στην εφαρμογή της, παραμένει γεγονός ότι κινήθηκαν και οι δύο στα όρια της δημοκρατικής και κοινοβουλευτικής συνταγματικής νομιμότητας και *δεν αλλοίωσαν την συνταγματική φυσιογνωμία ούτε του δημοκρατικού πολιτεύματος ούτε του κοινοβουλευτικού συστήματος*. Τα βασικά συνταγματικά τους χαρακτηριστικά μένουν ανέπαφα και με βάση αυτά εξακολουθούμε -ευτυχώς- να κρίνουμε και να αξιολογούμε την λειτουργία του πολιτεύματος μας αλλά και τις επιπτώσεις ή τις αλλαγές που είχαν επιφέρει στο πολιτικό μας σύστημα. Τυπικά κινήθηκαν εντός της συνταγματικής, δημοκρατικής και κοινοβουλευτικής νομιμότητας, την οποία δεν παραβίασαν.

Από την άλλη όμως μεριά θα πρέπει να υπογραμμίσουμε και να μην καταχωνιάσουμε από αγάπη και πίστη στα δημοκρατικά ιδεώδη, το γεγονός ότι η επίκληση της λαϊκής κυριαρχίας με τις δύο εκδοχές που προαναφέραμε *νομιμοποίησαν και εξέθρεψαν πολιτικές πρακτικές, νοοτροπίες και συμπεριφορές*, που μπορεί μεν να μην έθιξαν την ομαλή και τυπική λειτουργία του πολιτεύματος, *επέφεραν όμως σοβαρά πλήγματα και ριζικές παρά ή μεταμορφώσεις στην λειτουργία και στην φυσιογνωμία του του πολιτικού μας συστήματος* με ό,τι σε αυτό συμπεριλαμβάνεται (δικομματισμός, αθέμιτες σχέσεις ΜΜΕ, πολιτικής εξουσίας και εργολάβων, πελατειακό και φαυλοκρατικό κράτος, σκάνδαλα διαφθοράς, ταύτιση κυβέρνησης και κόμματος, κρατικοδίαιτες συνδικαλιστικό-κομματικές ελίτ, κρίση αξιοπιστίας της πολιτικής εξουσίας και κ.ά.).

Αλλά η περαιτέρω ανάλυση αυτού του φαινομένου ανήκει σε ένα άλλο κεφάλαιο, που δεν είναι του παρόντος.

5. Πρόσφατο παράδειγμα: η υποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας από την καλούμενη «λαϊκή εντολή», παραπλανητική συνταγματοφανής εκδοχή της δεσμευτικής, ηθικοπολιτικά εντολής των οπαδών και εικαζόμενων ψηφοφόρων της κυβερνητικής-κομματικής πλειοψηφίας στους κοινοβουλευτικούς αντιπροσώπους τους.

Θα σταθώ και θα ασχοληθώ με μία μόνο εκδήλωση στρέβλωσής της, παρμένη από την πρόσφατη κυβερνητική εμπειρία της πολιτικής αλλαγής της 25 Ιανουαρίου 2015 Αφορά την πολιτική υποκατάσταση της αντιπροσωπευτικής αρχής, -με την οποία ιδρύεται από το Σύνταγμα μια σχέση αντιπροσώπευσης του λαού συνολικά από τους βουλευτές-αντιπροσώπου του στο Κοινοβούλιο- από μία σχέση «επιτακτικής εντολής» των ψηφοφόρων του πλειοψηφήσαντος κόμματος προς τους εκλεγμένους βουλευτές του. Μια εντολή που αναλύεται στην πράξη στην πολιτική υποχρέωση εφαρμογής πάση θυσία του προεκλογικού προγράμματος του κόμματος, ακόμη και αν η κυβερνητική πλειοψηφία με την Κυβέρνηση κρίνει ότι η πιστή τήρησή του μπορεί να μην υπηρετεί το κοινό καλό του λαού ούτε και τα μακροπρόθεσμα, τα γενικότερα συμφέροντα της χώρας. Και διερωτάται κανείς, ακόμη και αν με την τήρηση των προεκλογικών υποσχέσεων διακυβεύεται η κρατική και διεθνής υπόσταση της ίδιας της χώρας και μαζί της η οικονομική επιβίωση του λαού της, ακόμη και τότε η εκπλήρωση του προεκλογικού κομματικού προγράμματος υπερέχει του γενικότερου συμφέροντος;

Το δίλημμα σε μια τέτοια περίπτωση της Κυβέρνησης που πρόσφατα πήρε την εμπιστοσύνη της Βουλής επί του κυβερνητικού προγράμματός της, είναι δεινό, βασανιστικό για την ίδια αλλά και για την χώρα.

Από την μία μεριά η αδήριτη οικονομική και διεθνής πραγματικότητα επιτάσσει την ενδεχομένως προσαρμογή και αθέτηση εν μέρει του κυβερνητικού προγράμματος. Και από την

άλλη η πολιτική και κομματική ηθική επιβάλλει συνέπεια λόγων και πράξεων και τήρηση των υποσχέσεων.

Αλήθεια τι προέχει σε αυτήν περίπτωση; το γενικότερο συμφέρον της χώρας, ακόμη και αν η εξυπηρέτησή του δείχνει πολιτική ασυνέπεια, πολιτική διάψευση των προσδοκιών των ψηφοφόρων της κυβερνητικής πλειοψηφίας ή αντίθετα απάρνηση, έστω και μερική, του προεκλογικού προγράμματος, όταν αυτό επιτάσσει το συμφέρον της χώρας και αυτό φαίνεται να θέλει η τεράστια πλειοψηφία του συνόλου του εκλογικού σώματος ή του λαού;

Με καθαρά πολιτικούς όρους αλλά και από την σκοπιά της δημοκρατικής αρχής, που αποτελεί το θεμέλιο του πολιτεύματός μας, το δίλημμα φαίνεται πως είναι πλασματικό. Διότι δεν μπορεί να υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι παντού και πάντα προέχει και πρέπει να προέχει το γενικότερο μαρκοπρόθεσμο συμφέρον της χώρας και η εξυπηρέτηση του κοινού καλού, *όπως αυτό αξιολογείται και προσδιορίζεται βέβαια κάθε φορά από την Κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής και την στήριξη του εκλογικού σώματος ή του λαού. Άλλωστε η Κυβέρνηση κυβερνά στο όνομα και για λογαριασμό ολόκληρου του λαού και όχι στο όνομα και για λογαριασμό των οπαδών, στελεχών ή ψηφοφόρων του κυβερνώντος κόμματος. Έχει ορκιστεί άλλωστε να εργάζεται για να προάγει την πρόοδο του ελληνικού λαού. Τον ελληνικό λαό, συνολικά, και την χώρα με την ιστορία της και το μέλλον της εκπροσωπεί η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση στο εξωτερικό και στην Ευρώπη και έτσι την αντιμετωπίζουν όλες οι κυβερνήσεις των κρατών, όπως και η ίδια τις άλλες κυβερνήσεις.*

Στο ίδιο συμπέρασμα θα καταλήγαμε, όμως, και αν εξετάζαμε το δίλημμα από την κανονιστική σκοπιά του Συντάγματος. Αυτό το αυτονόητο δηλώνουν και επιβάλλουν η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας σε συνδυασμό με την αντιπροσωπευτική αρχή. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ.3 Σ, *οι εξουσίες δεν πηγάζουν, δεν προέρχονται, δεν έλκουν μόνον την καταγωγή τους από τον λαό, ούτε απλώς στηρίζονται στη βούλησή του και κυβερνούν με την συναίνεσή του, «υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα».* Υπάρχουν για τον λαό και το Έθνος, αυτός είναι ο μοναδικός λόγος της ύπαρξής τους. Συνήθως οι πολιτικοί, οι

κυβερνήτες και θεωρητικοί στέκονται στο πρώτο, στην λαϊκή προέλευση όλων των εξουσιών και λησμονούν ή υποτιμούν τους άλλους δύο όρους της συνταγματική προσταγής, ότι οι εξουσίες και πρώτη από όλες η κυβερνητική *δεν υπάρχει για τον εαυτό της ούτε για τους οπαδούς της αλλά για τον Λαό και το Έθνος και επί πλέον ότι η άσκηση της εξουσίας τους υπόκειται στο Σύνταγμα και εκδηλώνεται πάντα εντός του Συντάγματος και σύμφωνα με τους ορισμούς του.* Το Σύνταγμα επομένως εγκαθιδρύει έναν διαρκή κανονιστικό, ζωντανό, δεσμό μεταξύ λαού, λαϊκής βούλησης και Κυβέρνησης. Η τελευταία οφείλει να κυβερνά *πρώτον*, με την λαϊκή συναίνεση, *δεύτερον* έχοντας την εμπιστοσύνη του Κοινοβουλίου και *τρίτον* να *αποφασίζει πάντα κατά το Σύνταγμα.* Είναι άρα πολιτικά και συνταγματικά δεσμευμένη. Αυτό το τελευταίο δεν κουραζόταν να το επαναλαμβάνει το Μάνεσης, « Δια του Συντάγματος ο λαός έχει αυτοδεσμευτεί να εκφράζη εν τω πλαισίω αυτού την θέλησιν, καθ' ωρισμένον νομικώς οργανωμένον τρόπον» και πιο κάτω, «ο λαός ως το ανώτατον όργανον του κράτους δεν είναι κατά κυριολεξίαν κυρίαρχος αλλά ασκεί ωρισμένας αρμοδιότητας ως συμβαίνει με όλα τα κρατικά όργανα, τα οποία δεν εκφράζουν κρατικήν θέλησιν παρά μόνον εντός των ορίων του Συντάγματος» (Εγγυήσεις, II, σ. 88 επ.)

Οι πολιτικές και συνταγματικές δεσμεύσεις της εκάστοτε Κυβέρνησης δεν σταματούν ούτε εξαντλούνται στους ορισμούς και περιορισμούς της λαϊκής κυριαρχίας, επεκτείνονται και στις δεσμεύσεις που απορρέουν από το αντιπροσωπευτικό σύστημα. Από την συνύφανση της λαϊκής κυριαρχίας με την ανάθεση της άσκησης της κατά πρώτον και κύριον λόγον από ένα αντιπροσωπευτικό σώμα, τη Βουλή των αντιπροσώπων. Οι βουλευτές και δια αυτών η Κυβέρνηση *ως εκλεγμένοι αντιπρόσωποι του λαού και όχι ως εκπρόσωποι του ούτε ως εντολοδόχοι του,* όπως εσφαλμένα πιστεύεται, αποφασίζουν και ενεργούν, με βάση την αντιπροσωπευτική αρχή ή την αρχή της ελεύθερης εντολής, όπως την αποκαλεί η γερμανική νομική επιστήμη, *ελεύθερα, ανεξάρτητα και κατά συνείδηση, στο όνομα του λαού και για λογαριασμό του.*

6. *Οι βουλευτές είναι αντιπρόσωποι του λαού, συνολικά, και όχι πολιτικοί εκπρόσωποι ή εντολοδόχοι των εικαζόμενων ψηφοφόρων της περιφέρειάς τους ή των κομματικών οπαδών τους.*

Οι αντιπρόσωποι του λαού τελούν σε σχέση τυπικής, συνταγματικής ανεξαρτησίας από τους εκλογείς, αφού κατά το Σύνταγμα αντιπροσωπεύουν, όπως τονίσαμε, τον λαό συνολικά και κρίνουν και αποφασίζουν στο όνομα και για λογαριασμό του λαού και για τα συμφέροντά του, συνολικά, και όχι στο όνομα και για λογαριασμό των ψηφοφόρων τους ούτε για τα συμφέροντα του κόμματός του. Για τον λόγο αυτόν ακριβώς, αποφασίζουν ψηφίζοντας και διατυπώνοντας την γνώμη τους ελεύθερα και αδέσμευτα κατά συνείδηση (άρθρο 60 παρ. 1Σ).

Δεν εκλέχτηκαν επομένως, όπως συνέβη στα πρώιμα χρόνια της Γαλλικής επανάστασης για να εκπροσωπήσουν κάποια τάξη ή κάποια ομάδα ή συντεχνία, δηλαδή για να εκπροσωπήσουν κάποια συγκεκριμένα ταξικά ή συντεχνιακά ή κομματικά συμφέροντα ούτε κάποια συγκεκριμένη πολιτική ιδεολογία, αλλά για να **αντιπροσωπεύσουν τα γενικότερα συμφέροντα του λαού, του έθνους και της χώρας**. Το ότι ο βουλευτής είναι ενταγμένος σε κάποιο κόμμα, το ότι ασπάζεται την πολιτική ιδεολογία του και υποσχέθηκε στους ψηφοφόρους να την υπηρετήσει με συνέπεια είναι μεν ένα ζήτημα σημαντικό, πολιτικό- ηθικής τάξεως, που αφορά όμως κυρίως και προεχόντως την προσωπική ή κομματική σχέση που έχει ο ίδιος με το κόμμα του και τους ψηφοφόρους, και δεν συνδέεται ούτε απορρέει από την συνταγματικό-πολιτική σχέση που συνδέει τον βουλευτή με τον λαό, συνολικά. Είναι ζήτημα απλά του πολιτικού συστήματος, όπως είναι το κομματικό σύστημα, και όχι του πολιτεύματος. Οι ψηφοφόροι του τον ανέδειξαν, σύμφωνα με τις διαδικασίες του Συντάγματος και την λογική του αντιπροσωπευτικού συστήματος, **αντιπρόσωπο του λαού και όχι εκπρόσωπο των προσωπικών ή ταξικών ή συντεχνιακών συμφερόντων** τους.

Θεμελιώδες, συστατικό γνώρισμα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας είναι η *τυπική ανεξαρτησία του βουλευτή από τους εκλογείς του*. Αυτό επιβάλλει η αντιπροσωπευτική αρχή (οι

βουλευτές αντιπροσωπεύουν έθνος και αποφασίζουν ελεύθερα και κατά συνείδηση), η οποία σαφώς αντιδιαστέλλεται από την επιτακτική εντολή: ο Μάνεσης γράφει «..δια της ως άνω συνταγματικής διατάξεως αποκλείεται ο θεσμός της «επιτακτικής εντολής» των εκλογέων προς τον βουλευτή εφόσον ούτος δεν αντιπροσωπεύει μόνον αυτούς αλλά και το Έθνος» (Εγγυήσεις, ΙΙ, 196).

Το Σύνταγμά μας είναι άρα σαφές επ' αυτού, ορίζοντας ό, τι όριζαν άλλωστε όλα τα ελληνικά συντάγματα από τον 19^ο αιώνα, «Οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος». Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι αντιπρόσωποι μόνο της εκλογικής της περιφέρειας, ούτε βέβαια απλώς εντολοδόχοι των ψηφοφόρων τους. Έστω και αν στην πράξη οι βουλευτές φροντίζουν και νοιάζονται για τα τοπικά συμφέροντα της εκλογικής τους περιφέρειας και φροντίζουν για τα αιτήματα ή τα προσωπικά ρουσφέτια των ψηφοφόρων. Αυτό όμως το κάνουν, **στο μέτρο που η εξυπηρέτηση των τοπικών συμφερόντων δεν αντιστρατεύεται το γενικό ή εθνικό συμφέρον της χώρας.** Μόνον τότε η φιλοτοπική συμπεριφορά του βουλευτή δεν είναι συνταγματικά αθέμιτη ούτε κατακριτέα. Το πρόβλημα ανακύπτει, *όταν τα δύο είδη συμφερόντων, παραταξιακό και γενικότερο, συγκρούονται και πρέπει ο Βουλευτής και η Κυβέρνηση να διαλέξουν* ανάμεσα στα δύο. Όταν αποφασίζουν να αδιαφορήσουν για τα μακροπρόθεσμα και διαχρονικά των παρούσων και μελλουσών γενεών συμφέροντα, για χάρη των εφήμερων παραταξιακών, μερικών ή συντεχνιακών συμφερόντων.

7. *Η μετάπτωση της αντιπροσωπευτικής σχέσης από σχέση ελεύθερης, αντιπροσωπευτικής εντολής σε σχέση επιτακτικής- κομματικής εντολής ή σχέση πελατειακής-ψηφοθηρικής εξάρτησης του βουλευτή από τον ψηφοφόρο του*

Το θέμα της αντιπροσώπευσης του λαού έχει, κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης, αποκτήσει τεράστια σημασία, τόσο που έχει, κατά την γνώμη μου, υποσκελίσει εκείνη της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας. Τούτο διότι ανεπαισθήτως και χωρίς να το

καταλάβουμε η σχέση αντιπροσώπευσης του λαού από τον βουλευτή, όπως την ορίζει το Σύνταγμα που μόλις την προσδιορίσαμε, έχει πλήρως υποκατασταθεί σε γενικό επίπεδο από μια καθαρά ψηφοθηρική-πελατειακή σχέση βουλευτή και ψηφοφόρων, έχει καταστήσει σε σχέση ψηφοφόρου- πελάτη ή εντολέα και εντολοδόχου πολιτικού- πάτρωνα, βουλευτή. Η πελατειακή σχέση που συνάπτεται είναι απλή: σου παρέχω την ψήφο μου με αντάλλαγμα να ικανοποιήσεις συντεχνιακά ή παραταξιακά ή τα προσωπικά μου συμφέροντα. Μια σχέση πολιτικο-ιδεολογικής συναλλαγής με ανταλλάγματα όμως ψηφοθηρικά και ρουσφετολογικά ή καθαρά συντεχνιακά και προσωπικά οφέλη. Αυτήν ακριβώς την πλήρη υποκατάσταση της αντιπροσωπευτικής σχέσης, που στηρίζεται σε μια σχέση ελεύθερης εντολής και σχετικής ανεξαρτησίας του αντιπροσώπου από τον αντιπροσωπευόμενο, από μία σχέση επιτακτικής- πελατειακής εντολής, που υποκρύπτει και υποστηρίζει μια δεσμευτική σχέση πολιτικής συναλλαγής ή κομματικής πατρωνίας και διαρκούς εξ αποτελέσματος ψηφοθηρικής εξάρτησης του βουλευτή από τους εν δυνάμει ψηφοφόρους του, θεωρώ ως το πλέον σοβαρό σύμπτωμα πολιτικού εκφυλισμού της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μας. Και το νοσηρό αυτό σύμπτωμα γίνεται εξόχως ανησυχητικό, όταν υπάρχουν σήμερα υπουργοί ή βουλευτές, που δικαιολογούν και καμαρώνουν ιδεολογικά για την σχέση αυτή που έχουν ή είχαν με τους ψηφοφόρους πελάτες τους στην επαγγελματική τους ζωή. Όταν προεξοφλούν την επαγγελματική τους εξυπηρέτηση με μια νομοθετική ρύθμιση, που θεσπίζουν οι ίδιοι στο όνομα της κομματο-ιδεολογικής τους συνέπειας. Όχι μόνον αρνούνται να δούν την στρέβλωση που υφίσταται η αντιπροσωπευτική μας δημοκρατία από τις πελατειακές σχέσεις, που προϋπάρχουν μάλιστα της σχέσης αντιπροσώπευσης. Αλλά επί πλέον σπεύδουν να χαρακτηρίσουν την συμπεριφορά τους ως «κανονική» ως συνταγματική θεμιτή!, αφού, όπως ισχυρίζονται, παραμένουν συνεπείς με την ιδεολογία τους και με τις προεκλογικές υποσχέσεις του κόμματός τους. Αν αυτό δεν είναι στρέβλωση και εκφυλιστικό σύμπτωμα της αντιπροσωπευτικής αρχής και χαρακτηριστικό παράδειγμα περιφρόνησης του γενικού συμφέροντος και του κοινού καλού για χάρη παραταξιακών ή συντεχνιακών συμφερόντων και αν αυτό δεν είναι ο ορισμός της πελατοκρατείας, της κυριότερη αιτίας της

πολιτικής αναξιοπιστίας της πολιτικής εξουσίας και της απαξίωσης του πολιτικού συστήματος, τότε τι άλλο είναι;

Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι ο βουλευτής επιλέγεται από κάποιο κόμμα, στο οποίο είναι συνήθως πολιτικά ενταγμένος. Εκλέγεται άλλωστε από τον λαό με βάση το προεκλογικό, κυβερνητικό πρόγραμμα του κόμματος, το οποίο δεσμεύεται ηθικοπολιτικά να το σέβεται και να το τηρεί. Και η πολιτική αυτή δέσμευση ισχύει και απέναντι στους ψηφοφόρους του. Η ουσιαστική όμως αυτή δέσμευση του βουλευτή από το πρόγραμμα του κόμματος απέναντι στους ψηφοφόρους του αποτελεί *μια προσωπική, ηθικοπολιτική δέσμευσή του, που έχει να κάνει πρωτίστως με την πολιτική αξιοπιστία της πολιτικής εξουσίας*. Έχει η ίδια τεράστια σημασία σήμερα για το πολιτικό σύστημα που πάσχει από την τραγική έλλειψή της. Δεν μπορεί όμως, ως πρακτική ή ως πραγματικό γεγονός, να θίξει ούτε να αναιρέσει το κλασικό κανονιστικό νόημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και του αντιπροσωπευτικού συστήματος, που είναι η αντιπροσωπευτική αρχή ή ελεύθερη εντολή. Δεν συνδέεται μαζί της ούτε μπορεί να επηρεάσει το κανονιστικό της νόημα, για τον απλούστατο λόγο ότι η κομματική σχέση και το κόμμα είναι μια σχέση πολιτική που ανήκει στο χώρο της κοινωνίας των πολιτών και όχι του κράτους ούτε ορίζει το πολίτευμα, χαρακτηρίζει ωστόσο ως συστατικό του στοιχείο το πολιτικό σύστημα. Το κόμμα δεν είναι βέβαια όργανο του κράτους αλλά μια εκούσια οργάνωση πολιτών που συμβάλει εθελοντικά και συμβουλευτικά στη διαμόρφωση της λαϊκής βούλησης και γνώμης. Προβλέπεται, βέβαια, η ελεύθερη ίδρυση και λειτουργία του από το Σύνταγμα, αλλά μέχρις εκεί. Κάποτε το κόμμα ήταν θεσμός ή προβλεπόμενος από το Σύνταγμα, τον οποίο κυριολεκτικά αγνοούσε, αν και ήταν και τότε το κόμμα ενεργό υποκείμενο της λαϊκής κυριαρχίας.

*****

Ο Μάνεσης δεν πρόλαβε να δει, και ίσως ευτυχώς, τον εκφυλισμό και την παρακμή της μεταπολιτευτικής περιόδου. Δεν πρόλαβε να δει την μετάπτωση της λαϊκής κυριαρχίας σε επιτακτική «κομματο-λαϊκίστικη» εντολή ούτε την παραφθορά της αντιπροσωπευτικής σχέσης από σχέση αντιπροσώπευσης του λαού,

ως συνόλου και ενότητας, σε μια πελατειακή σχέση προσωπικής πολιτικής συναλλαγής και κομματικής πατρωνίας. Τα δημοκρατικά ιδεώδη, ωστόσο, που υπερασπίστηκε με συνέπεια και ανιδιοτέλεια, χωρίς πολιτικά ή επαγγελματικά ανταλλάγματα, παραμένουν, ευτυχώς, αλώβητα ως κανόνες και αξιακό οπλοστάσιο για να μπορούμε να κρίνουμε και να αξιολογούμε, αυτά τα πρωτοφανή που ζούμε με όσο μυαλό και λόγο μας απόμεινε.

